

szeretet, a finomság is feltűnik a párok viszonyában. Ez minősíthető a haláltáncnak a darabban, mivel itt a Halál a Napapa. A közös, erotikus felhangú tánc utána az apa elhagyja az anyát és az embereket (a hátsó falon is egy fekete függöny takarja el a vöröslő napkorongot), megjelenik utána a sötétség, szürkéség, hideg színek lesznek uralkodóak, kiessé válik a korábban meleg narancsszínben úszó színpad, az emberek összegörnyednek, nem teljes értékűek ezután. Eluralkodik a káosz, remek koreográfiai megoldással a Földanya egy örvénybe kerül, melyet táncosok alkotnak. Az embereken kiütözik a düh, a harag, az örület kezdő jelei. A változást az anya erősödése hozza, aki ismét életet lehel a párokba, akik között –először a darab folyamán– meghittség, bizalom, egység jelenik meg. Visszatér a meleg szín a Földre és együtt lélegezve egyként élnek tovább.

A darab sajátossága az a középkori halálhiedelmekkel szemben, illetve a haláltáncsal szemben, hogy valós értelemben vett halál nem következik be, hanem az emberek túlélnek a pusztítást. A negatív tulajdonságok a Nap hatására jelennek meg. Nagymértékben különbözik a nő és férfi személyisége, az életet adó és elvevő hatalmak a pogány hiedelemvilág alapjait képezik. Az anya képe klasszikus erényekkel rendelkező nőalak, aki gyermekeként szereti az embereket és kétszer is életet, ill. reményt ad nekik a darab során.

Markó Iván a darab során végigvezeti a nézőt a középkori élet és halál körül lengő miszticizmus, ill. a pogány természetközeli, korai teremtéstörténetén.

P. Vas János

Adalékok két lakodalmi tánc-pantomim történeti háttéréhez

(„Bene Vendel tánca” és „Savanyó-játék”)

Pesovár Ernő emlékének

Táncfolklorisztikai szakirodalmunkban a dramatikus táncokkal foglalkozó dolgozatok és összefoglalások szinte mindegyike említi a nyugat-dunántúli „Bene Vendel tánca”-t és a „Savanyó-játék”-ot, a zalai lakodalmak pantomímikus játékeit. Ezen említések általában közvetve vagy közvetlenül Pesovár Ernő leírásán alapulnak, amelyet a Táncudományi Értesítőben tett közzé 1969-ben „Két táncpantomím. Bene Vendel tánca és Savanyó játék” című tanulmányában.¹ Ezeket a szokás-táncokat nagyjából azonos előfordulási területükön kívül összeköti az is, hogy mindkettő egykori halotti táncokkal kapcsolatba hozható elemeket tartalmaz és mindkettő valóban élt személyek, 19. századi betyárok nevéhez, illetve a nevükkel énekelt dalhoz kapcsolódik.

A „Bene Vendel tánca” ismertebb és a „Savanyó-játék”-nál jóval nagyobb területen, Vas, Zala és Veszprém megyék területén megtalálható volt a legutóbbi időkig. Magam is találkoztam vele 1977-ben a Veszprém-megyei Zalaszántón. Az általam ismert változatokra egyöntetűen érvényes Pesovár Ernő alább következő leírása az idézett tanulmányból. A játékot mindig lakodalomban, éjfél, vagyis az új pár távozása után mutatták be.

„A férfi leült a szoba közepén elhelyezett székre, lábait előre nyújtotta, keze alétan lógott, hátát a szék támlájának támasztotta. Míg a zenekar parlando-rubato előadásban játszotta a dallamot, fejét ernyedten ejtette előre-hátra, jobbra-balra a zene ütemére. A nő ezalatt lassan körüljárta, körül táncolta és az egyik kezében lévő zsebkendővel legyezte, törölgette az ’ájuldozó’ férfi arcát. Amint a zene frissre fordult, a férfi felpattant a székről, derékon kapta a nőt és két-három dallam terjedelemben jobbra-balra forgatta. A frisset ismét felváltotta a lassú, a férfi visszaült a székre és még kétszer-háromszor megismételték ezt a lassú és gyors részre tagozódó jelenetet.”²

A „Bene Vendel tánca” a leírásból is láthatóan nem rendelkezik bonyolult „dramaturgiával”. A játék recens, nyilván másodlagos magyarázata szerint a férfi tulajdonképpen azt tette, hogy nagyon részeg, ezért legyezgeti a nőt. Pesovár Ernő tanulmánya meggyőző számban közöl történeti párhuzamokat, amelyek valószínűsítik, hogy ez a játék eredetileg „halotti” színezetű volt, alapvető motívuma a halott, vagyis a halottat megszemélyesítő szereplő jelképes feltámasztása és a vele való táncolás lehetett.

Az elnevezés („Bene Vendel tánca”) eredete valószínűleg a tánc kíséretként alkalmazott dallam közismert szövegének köszönhető:

„Bene Vendel tizenhat szél gatyája
Megakadt a cserfa-csalit ágába
Cserfa-csalit ereszd el a gatyámat
Hadd öleljem meg a kedves babámat”

(Zalaszántó, Veszprém megye, 1977. gy. P. Vas János)

¹ Pesovár, 1968.

² Pesovár, 1968. 93-94.

A dalban említett betyárnak a tánc „cselekményéhez” tulajdonképpen nincs köze, nem úgy, mint a „Savanyó-játék” esetében, amint majd látni fogjuk.

„A ghimesi és gácsi gr. Forgách család iratai” részét képezik a Sümegi Darnay Múzeum történeti iratgyűjteményének a Veszprém Megyei Levéltárban.³ 1868-ban gróf Forgách Móric csendőrezredest királyi biztossá nevezték ki a Vas, Zala és Somogy megyékben elszaporodott rablók kiirtásának feladatával, mint a hírhedt Ráday Gedeont ugyanebben az időben a Délalföldre. A családi irattárban a „rabló-kiirtási” ügy kapcsán feltűnik egy bizonyos Bene Vendel neve. Amennyire kivehető, ő a nevezetes Juhász András betyártársa volt, de elárulta pajtását és - nem tudni, önként vagy kényszer hatására - vezetőként részt vett az utána folytatott hajszában. Ez a történelmi adat azonban természetesen nem bizonyítja, hogy ez a Bene Vendel azonos lett volna a táncjáték névadójával. A Bene családnév nem számít különlegesnek, a Vendel keresztnév pedig gyakori volt a dunántúli katolikus pástornép körében, lévén Szent Vendel a patronusuk.

A „Savanyó-játék” sokkal kevesebb helyről (Mikekarácsonyfa, Náprádfa, Nova),⁴ de szintén Zalából ismert, éppen úgy, mint a „Bene Vendel tánca” legtöbb változata. Ezt is lakodalmakban adták elő a jelenlévők szórakoztatására a tánc szünetében, éjfél után. Pesovár Ernő idézett tanulmányában a következőképpen írta le.

„Lakodalomban játszik ezt is és két férfi a szereplője: Bogyai és a Betyár. Sajátos jelmeze a betyárnak van: árvalányhajás kalap, a vállára terített női szoknya [...] és derekán kötény. A játék szöveg nélkül, pantomímikus mozgással, majd táncsal elevenedik meg. [...] Menete a következő:

Bogyai kisszéken ül egy konyhaszék előtt, azon a játékhoz szükséges kellékei: pénz, papír, cezuza, egy üveg bor és pohár. Tölt magának a borból, pénzt számlálja, jegyzeteket készít, iszik. A háttérben megjelenik a betyár, óvatos léptekkel Bogyai mögé megy, a feje felett áthajolva megnézi, hogy mit csinál. Felemeli kést tartó jobb kezét, és jobbról-balról keresi az alkalmas helyzetet Bogyai leszúrására. Felfigyel a borra, leteszi a bal kezében levő kisbaltát, az áldozat mögé guggolva elveszi a poharat, kiissza, majd visszateszi a konyhaszékre. Bogyai továbbra is számításaiiba merül. A betyár ismét felemelkedik, megtalálja a döfésre alkalmas helyzetet, bal karjával átöleli Bogyai vállát, a jobb kezében levő késsel leszúrja, és óvatosan hátra dönti a földre. Letérdel áldozata mellé, meghallgatja, hogy dobog-e még a szíve. A konyhaszékhez megy, elteszi a pénzt, iszik a borból, majd Bogyai mellé térdel és késsel, kisbaltával „levágja” a végtagjait, szétdobva azokat, aminek eredményeként szétvetett lábbal és kitárt karral fekszik Bogyai a földön. Felhasítja a hasát és széles mozdulattal kihúzza az előre odagyömöszölt kendőt.

Ezután az élénkebb zenére táncot jár a halott felett a betyár, mégpedig széttárt karjai, lábai és feje felett ropja kanasztánc-szerűen. Befejezésül felöleli áldozatát a földről és összefogódzva, párosan járják.”⁵

Pesovár Ernő ezután elemzi a táncpantomím összetevőit, halottas jellegét, illetve a „disznóölő tánc”-cal⁶ mutatózó összefüggéseket.

E cikk témája a játék történelmi háttere, hiszen a „Savanyó-játék” esetében valóban megtörtént esemény folklorisztikus „leképezésének” lehetünk tanúi, nem pedig egyszerűen az általános betyár zsáner-alak megjelenésével van dolgunk, mint más dramatikus játékokban, pl. a farsangi alakoskodások során. A leírás alapján látható, hogy a „közönség” mindenféle verbális közlés nélkül is tudta, „miről van szó”, tehát a játék nem igényelt különösebb magyarázatot.

„A Savanyó”, másként Savanyú Jóska (a periratokban hol ifjabb Savanyó József, hol pedig

³ VML (Veszprém Megyei Levéltár) XV. 3. a (Gyűjtemények, a sümegi Darnay Múzeum történelmi iratgyűjteménye, a ghimesi és gácsi gr. Forgách családra vonatkozó iratok). A „rablókiirtási ügy” az iratanyag 19924. számtól kezdődő része, főleg Juhász András és Oroszlán Pali betyárok vonatkozásában érdekes.

⁴ Pesovár, 1978. 57.

⁵ Pesovár, 1968. 100-101.

⁶ Seemayer, 1935.

ifjabb Savanyú József) „az utolsó bakonyi betyár” volt, legalábbis az utolsó azok közül, akik országos hírnévre tettek szert. 1841-ben vagy 1842-ben született Izsákfán, de Iszkázon nőtt fel. Betyárkodása 1877-ben kezdődött és végül 1884-ben fogták el. 1886-ban életfogytiglani börtönre ítélték, 1906-ban kegyelemmel szabadult, de elfogyott lábai gyógyíthatatlan volta miatt hamarosan agyonlőtte magát. Sírja a tótvázsonyi temető egykori árkában, a jelenlegi katolikus sírkert területén található.⁷

A „Savanyó-játék” leghíresebb rablásával, helyesebben rablási kísérletével áll kapcsolatban, amelyről ballada is keletkezett. Valószínűleg az erről a „sztori”-ról kialakult szájhagyomány, esetleg ponyva alapján született a táncpantomím.

1881 nyarán Savanyú Józsi tudomására jutott, hogy Háczy Kálmán, csabrendeki (Zala megye) földbirtokos házánál nagyobb összeg, az akkori viszonyok között egész vagyon van készpénzben. A Savanyú elleni büntető per 1886. július 9-én kelt ítéletének szövege szerint:

„[...] a nevezett vádlottak ifj. Savanyó József vezetése alatt rablási szándékkal előre megállapított tervszerűen 1881 évi augusztus hó 31-én este Csabrendeken Háczy Kálmán földbirtokos udvarára behatoltak és miután a kijelölt állásait elfoglalták ifj. Savanyó József és Bálint József a kastélyba mentek, ahol az étterem ajtaját kinyitván, megtöltött fegyvereiket azon fenyegetéssel szegezték Vidas Ilka házfelügyelőnőre, hogy 'Senki meg ne mozduljon, mert életével játszik!'. Azonban a rablók látva azt, hogy az üvegajtóval ellátott szomszéd sötét szobából Bogyai Antal az étterembe lépett, de a rablókat meglátva a sötét szobába visszaugrott, úgy látva azt is, hogy a szomszéd sötét szobában még többen is vannak és kijönni is szándékoznak, azon félelemből, nehogy a szomszéd szobából lelövessenek, anélkül, hogy rablási szándékukat végrehajtották volna, a lakásból gyorsan távoztak. Eközben történt, hogy Bogyay Antal menekülés céljából, amint az ablakon kiugrott, az ablak mellett álló Németh Káplár József rabló által meglövetett, melynek következtében a vizsgálati iratok mellett levő orvosi [...] lelet és tanúsítása szerint nemsokára meghalt.”⁸

Pesovár Ernő tanulmányában a játék „Bogyai”-ként említett szereplőjét Bogyay Vincével azonosítja, akit Gönczi Ferenc említ a „Somogyi betyárvilág” című monográfiájában.⁹ Ez „a Bogyai” egy, a betyárok üldözésére szervezett szabadcsapat vezetője volt, de a Savanyú-féle 1881-es rablótámadásnál jóval korábban, 1868-ban, és nem Zalában, hanem Somogyban működött, ahol Savanyú tudomásunk szerint sohasem járt. Így nem lehet azonos a táncjátékban szereplő áldozattal. Őt, Vincét egyébként saját katonái sebesítették meg tévedésből a rablók üldözése közben és további sorsát nem ismerjük. A Bogyai család nagy kiterjedésű lehetett. 1883-ban újabb Bogyai, ezúttal egy István keresztnévű megfenyegetett birtokos kért katonai védelmet a Savanyú-banda ellen.¹⁰ A mi hősrünk, Bogyai Antal, a sümegi járás egykori szolgabírája, korának meglehetősen ismert személyisége volt.¹¹

Az áldozat közismert és előkelő volta felkelthette az egyszerű nép érdeklődését, különösen az a tragikomikus motívum, hogy félelmében kiugrott az ablakon és lelöveteése utáni hamarosan bekövetkezett halála előtti utolsó szavai a korabeli sajtó szerint a következők voltak: „Gyerekek, ne bántsatok!”¹²

A táncjáték forrásai között szerepelhetett az a, jobb híján, balladának nevezhető epikus ének, amely a környéken, Zala, Vas és Veszprém határvidékén még a 20. század végén is élt az idős emlékezetében. Vargyas Lajos ballada-rendszerében ez a 112. számú típus. Címe: „A földesúr kiugrott az ablakon”.¹³ A fellelhető változatok egy része Tóth „Patkó” Pista egy, a Vas megyei Sitkén történt rablásáról szól, amelyet 1861-ben követett el Nagy Sándor földbirtokos kárára. Ez

⁷ P. Vas, 2008., P. Vas, 2009a

⁸ Az ifjabb Savanyú József ellen kelt ítélet. 1886. július 9-én. Indokok: Zalai Megyei Levéltár (ZL), IV. 1675/1886. (Megyei Törvényhatóságok iratai, Süle Sándor, kertai iskola-igazgató által készített, megyei pecséttel hitelesített másolat.)

⁹ Gönczi, 1944. 205.

¹⁰ Lásd: a Keszthely folyóirat 1883. október 7-i számában.

¹¹ P. Vas, 1979.

¹² Lásd: A Veszprém, a Keszthely és a Vasmegeyi Közlöny 1881. szeptember 4-i számaiban.

¹³ Vargyas, 1976. II. 690-692.

a szöveg már nyilván közismert volt a környéken a húsz évvel későbbi, csabrendeki eset idején. A két altípus csattanója és összekötő eleme a megjedjt uraság kiugrása az ablakon.¹⁴

A Savanyúhoz kapcsolódó legteljesebb szöveg éppen Csabrendekről került elő. Sajnos ebből éppen az a közismert vándorversszak hiányzik, amely gyakran megjelenik a népdalokban önálló közhely-stróféként és más betyárok nevéhez is kapcsolódhat (pl. a Bene Vendel táncánál Bene Vendeléhez). Más ballada-változatokban azonban ez is előfordul. Ez az a Bakony-vidéken általánosan ismert szöveg, amelyet a Savanyó-játékhoz is énekelni szoktak.

„A Savanyú tizenhat szél gatyája
megakadt a rózsabokor ágába
Rózsabokor ereszd el a gatyámat
Ha úré vagy ha paraszté leváglak”
(Közismert)

A csabrendeki változat szövege a következő:

„Fekete föld fehér felhő tornyosul
Káplár Józsi régen Csabrendeken van
Összeszedte mind a kilenc pajtását
Úgy nézte meg Háczy Kálmán kastélyát

Háczy Kálmán éppen akkor vacsorált
A Savanyó benyitá az ajtaját
Ezüst kanál arany pohár ragyogott
A Bogyai az ablakon kiugrott

A Bogyai aztat nem is gondolta
Káplár Józsi lesz majd az ő gyilkosa
Szerdán este jó bort ivott kedvére
Pénteken már vitték a temetőbe

Szépen szólnak a rendeki harangok
Nem is tudják hogy ki az ő halottjuk
Háczy tudja a Bogyai a halott
Háczy Kálmán kiskertjében hervadott”
(Csabrendek)¹⁵

Talán véletlen, de a büntény valóban szerdai napon történt.

Irodalomjegyzék

Levéltári források:

VML XV. 3.a: Veszprém Megyei Levéltár, Gyűjtemények, a sümegi Darnay Múzeum történelmi iratgyűjteménye, a ghymesi és gácsi gr. Forgách családra vonatkozó iratok.

¹⁴ P. Vas, 2009b

¹⁵ Zákonyi, 1976.

ZML IV. 1675/1886.: Zalai Megyei Levéltár, Megyei Törvényhatóságok iratai, Süle Sándor, kertai iskola-igazgató által készített, megyei pecséttel hitelesített másolat.

Szakirodalom:

Gönczi

1944 Gönczi Ferenc: *A somogyi betyárvilág*. Kaposvár, Új-Somogy, 1944.

Pesovár

1968 Pesovár Ernő: Két táncpantomím. Bene Vendel tánca és Savanyó játék. In: *Táncművészeti Értesítő*, (1968) 1. szám, 93-100.

Pesovár

1978 Pesovár Ernő: Tánckutatás és tánc hagyomány Zala megyében. In: *Tánckutatás és tánc hagyomány a Dél-Dunántúlon*. Szerk.: Bodai József. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1978.

P. Vas

1979 P. Vas János: *Történelem és hagyomány a nyugat-dunántúli betyárvilágban*. (szakdolgozat, ELTE BTK, 1979.)

P. Vas

2008 P. Vas János: Savanyú Józsi. Történelem és hagyomány a bakonyi betyárvilágban. In: *folkMAGazin*, (2008) 6. sz. 38-40.

P. Vas

2009a P. Vas János: Savanyú Józsi. Történelem és hagyomány a bakonyi betyárvilágban. In: *folkMAGazin*, (2009) 4. sz. 30-32.

P. Vas

2009b P. Vas János: A csabrendeki rablás és „balladája”. In: *folkMAGazin*, (2009) 1. sz. 37-39.

Seemayer

1935 Seemayer Vilmos: Adatok népi táncaink ismeretéhez. In: *Ethnographia*, (1935) 1-4. sz. 105-116.

Vargyas

1976 Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa I-II*. Budapest, Zeneműkiadó, 1976.

Zákonyi

1976 *A Gyöngyösi csárda*. Szerk.: Zákonyi Ferenc. Keszthely, 1976.